

Документи взято з хрестоматії з історії України для студентів вузів
Укладачі: Б.І.Білик, Л.В.Дячук, Я.С.Калакура, С.М.Клапчук, А.П.Конашевич, В.С.Крижанівський,
В.Є.Кругляков, В.Я.Мельник, В.Ф.Остафійчук, В.В.Пилипенко, Д.Ф.Розовик, Н.В.Терес, В.І.Червінський,
М.М.Ющенко.
К.: ІСДО, 1993. - 376 с.

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ДОБА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ. ПОЧАТКИ КОЗАЧЧИНИ

- Городельський привілей (1413 р.)
- Розповідь літописця про боротьбу між литовськими князями і їх прагнення зберегти своє панування на Україні
- Ліквідація литовським урядом місцевої князівської влади в київському князівстві. Виступ киян проти воєводи Гаштовта в 1471 р.
- Постанова польського сейму про роздачу земель на Україні магнатам і шляхті
- Жалувана грамота короля Сигізмунда III магнатові О.Вишневецькому на володіння землями на Полтавщині.
- Устава на волоки
- Рішення Люблінського сейму про об'єднання Польщі і Литви в одну державу - Річ Посполиту
- Литовський статут 1588 р. про феодальне землеволодіння
- Литовський статут 1588 р. про покарання шляхтича за вбивство простої людини і покарання селян за вбивство шляхтича
- Литовський статут 1588 р. про кару за підпали панських дворів і напади на панів
- Куруківська угода між представниками польського уряду і запорозькими козаками

- Уривок із записки шляхтича Ф.Євлашевського про похід повсталих українських селян і козаків під проводом С.Наливайка в Білорусію
- Відписка путивльських воєвод у Москву про селянсько-козацьке повстання на Україні в 1630 р.
- З післяслова до львівського видання "Апостола", надрукованого Іваном Федоровим, в якому говориться про організацію друкування книг у Львові
- Статут львівського братства. З листа Антіохійського патріарха Іоакима
- Лист братчиків міста Вільно львівському братству про культурні зв'язки між ними
- З книги "Пересторога" (початок XVII ст.)
- Ординація 1683 р. війська запорізького, заведена польським урядом
- Повідомлення Михайла Литвина про розвиток торгівлі у Києві в середині XVI ст.
- Про те, якими ремеслами займаються козаки
- Про козаків

Друга половина XIV ст.- перша половина XVII ст. були періодом, коли долю України визначали спочатку Литва, а потім Польща, а там турки з татарами. Панівні верстви князівства Литовського та Річі Посполитої поступово здійснювали політику ліквідації залишків автономності українських земель. Внаслідок Люблінської унії 1569 р. особливо посилювався національно-релігійний та соціальний гніт. Проте політика колонізації викликала піднесення руху опору народу України, пробудження національної свідомості українського народу, його духовного злету та інтелектуального розвитку. Козацтво стало ключовою постаттю в національній свідомості українців, в історії України.

Розумінню і вивченню цих проблем сприятиме знайомство з документами і матеріалами з цього історичного періоду. Так, Литовські статuti, що складені на підставі великокнязівських привілеїв, жалувальних грамот, звичаєвого права - це кодекс феодального права Литовської держави XVI ст., в якому відбилися прагнення феодалів зміцнити права на землеволодіння і поневолення селян. Документи Устави на волюки розкриває, як здійснювалось руйнування старовинного аграрного ладу, коли основою великокнязівського господарства ставав фільварок, а землі поділялись на волюки (ділянки площею 30 моргів), що хоч і не повністю, але руйнувало сільську громаду, зміцнювало феодальну залежність селян.

Документ про об'єднання Польщі і Литви в Річ Посполиту дає уявлення про мету унії та структуру держави. Ряд документів присвячено проблемі української культури.

ГОРОДЕЛЬСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ (1413р.)

1. Насамперед, у той час, коли з допомогою животворного духа, сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону королівства Польського, то для збільшення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих з землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству нашому Польському присвоїли, інкорпоровали, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської з волі і згоди¹. Проте, бажаючи названі вище землі литовські, ради ворожих нападів і підступів хрестоносців і тих, що до них приєднуються, і всяких інших ворогів, які прагнуть розорити названі землі литовські і королівство Польське і руйнування їх замишляють, у певності, безпеці і кращому догляді зберегти і про постійну для них користь подбати: ті ж самі землі, як і завжди, в повному пануванні, на праві чистому й мішаному, досі держали і держимо від предків наших по праву народження, як державці законні, з волі, схвалення і згоди панів, шляхтичів і бояр, в назване королівство Польське знову інкорпоруємо, впроваджуємо, присвоюємо, сполучаємо, приєднуємо, союзом зв'язуємо і назавжди скріплюємо, визнаючи їх самих з усіма їх володіннями, землями, панствами, князівствами, волостями, маєтками, і на всякому праві, чистому і мішаному, завжди бути єдиними безповоротно і непорушне з короною королівства Польського.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіальні, общинні, віленські та інші у тих (землях) споруджені і які будуть споруджені, засновані, в усіх свободах, іmunітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм королівства Польського.

3. Пани (І) також бояри-шляхта земель наших, названих вище, дареннями, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, приділеними,

тільки католики і римської церкви підвладні і кому герби пожалувані, господарюють, володіють і користуються, як пани і шляхта королівства Польського своїми володіють і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами (батьківськими маєтками) на рівному праві володіють, як пани королівства Польського своїми звичайно (як прийнято) володіють і пожалуваннями нашими, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати вільну змогу їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцями, за звичаями королівства Польського, буде визначено.

8. ...Шляхтичі королівства Польського своїм королем звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вищеназвані, присягаю (клятвою) уже нам поручилися, як ясніше в грамотах їх, у яких вони з панами королівства Польського взаємно погодилися, міститься. Однаковим чином, під клятвою вірності і під (страхом) позбавлення своїх маєтків, ніяким князям або панам, або іншим, якого б не було стану людям, бажаним протистояти землям королівства Польського, ні порадою, ні благосприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

9... Урядником призначаються тільки католицької віри поклонники і підвладні римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки сповідникам християнської (католицької) віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах (думках), і виявляються через це відомими такі рішення, яким належить у таємниці бути збереженими.

11. До цього додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра-Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король польський і його наступники порадившись з прелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати, пани і шляхтичі королівства Польського, коли король польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні обирати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Зверх того, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів королівства Польського пожалувані, і шанувателі християнської релігії, римській церкві підвладні, не схизматики або інші невірні.

1 Мається на увазі Кревська унія 1385 р.

.-Прибавление к Ипатской летописи // Полное собрание русских летописей
Спб., 1860-Т. II-С. 279.

РОЗПОВІДЬ ЛІТОПИСЦЯ ПРО БОРОТЬБУ МІЖ ЛИТОВСЬКИМИ КНЯЗЯМИ І ЇХ ПРАГНЕННЯ ЗБЕРЕГТИ СВОЄ ПАНУВАННЯ НА УКРАЇНІ

(30-ті роки XV ст.)

Король Ягайло, будучи у Києві, дав привілей волинським громадянам, щоб їм у вірі ніхто насильства не чинив, церквам православним не пакотив і до своєї віри їх не примушував. Свидригайло вигнаний був з князівства Литовського і посадив король Ягайло на його місце Жигмонта Кейстутовича, Вітовтового брата, а Свидригайла руські князі посадили на князівство Київське, і Смоленське, і Вітебське і ін. Свидригало ж, як неспокійний, не переставав війни (вести) з навколишніми з Литвою... Свидригайло князь литовський, неспокійний привів татар на Литву і Польщу, Але татари, прийшовши, дізнались про великі сили Польщі і Литви, і через це не пішли на Литву і в Польщу, а тільки українську землю пограбували і спустошили, навколо Києва і Чернігова вогнем і мечем, без числа християн у полон повели. Цього року костюл і біскуп у Києві поставлено.

Прибавление к Ипатской летописи.- С. 354.

ЛІКВІДАЦІЯ ЛИТОВСЬКИМ УРЯДОМ МІСЦЕВОЇ КНЯЗІВСЬКОЇ ВЛАДИ В КИЇВСЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ. ВИСТУП КИЯН ПРОТИ ВОЄВОДИ ГАШТОВТА В 1471 р.

(уринок з літопису)

Року 1471. Упокоївся Семен Омелькович, князь київський. Після його смерті Казімір, король польський, бажаючи, щоб перестало існувати князівство Київське, не посадив уже там Симеонового сина Мартина, а посадив воєводу з Литви Мартина Гаштовта, ляха, якого не хотіли кияни прийняти не тільки тому, що він не був князем, а більше тому, що він був ляхом; однак будучи примушені, погодилися. І з цього часу в Києві перестали бути князі, а замість князів стали воєводи.

Прибавление к Ипатской летописи.- С. 358.

ПОСТАНОВА ПОЛЬСЬКОГО СЕЙМУ ПРО РОЗДАЧУ ЗЕМЕЛЬ НА УКРАЇНІ МАГНАТАМ І ШЛЯХТІ

(1590 р.)

Вказали нам коронні чини, що від значних у наших державах просторів пустих земель, розташованих на кордоні за Білою Церквою, ніякої користі нема ні громадської, ні приватної, отже, як ці землі можна було б перетворити в корисні, аби не лежали пусті. Тому, в наслідок даного нам від усіх чинів дозволу, встановлюємо, що будемо вважати себе вільними в роздачі в цьому розумінні тих пустирів на вічність особам шляхетського стану, вислуженим перед нами і Річчю Посполитою, на розсуд і волю нашу, а саме: Церехчемеровський (Трахтемирівський) монастир над Дніпром, Боришпільський з селищем Іванківським, городище Владерецьке (Володарське) і до нього селище Зволожжя, зване Велика Слобода над рікою Россю, Рокитне над тою ж рікою і Рокитною - трьом особам, як їх привілеї свідчать. Також Городища і Сліпорід над рікою Нущею званою, при кордоні московському.

Історія України в документах і матеріалах. -Т. 3.-К.: Вид-во АН УРСР, 1941-С. 8.

ЖАЛУВАНА ГРАМОТА КОРОЛЯ СИГІЗМУНДА ІІІ МАГНАТОВІ О. ВИШНЕВЕЦЬКОМУ НА ВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ НА ПОЛТАВЩИНІ

(1590 р.)

З доброї своєї волі за нашим листом дозволеним є... раніше названому князеві Олександрові Вишневецькому, його дружині, дітям і потомкам цим же правом своїм державне... цієї добра з усіма землями, грунтами, належностями і пожитками, якими-небудь іменами вже названі і поіменовані, а (також з тими, які) потім колись зможуть бути винайдені і поназивані, на вічні часи в батьківщину і дідизну дали і цим листом нашим даємо; і вже зараз від цього часу владою і ухвалою сейму нинішнього нічого там на нас і на потомків наших не залишаємо і взагалі все право, якби ще якийсь нам і Речі Посполитій до того належало на нього і на потомків його цілком і повністю вливаємо (передаємо): мають князь Олександр Вишневецький сам, його дружина, діти, потомки і їх нащадки ці добра-ріку Сулу, ріку Удай і ріку Солоницю і вхід Лужок з усіма широкостями грунтів, належностями - відповідно до привілею короля Стефана, вище нами в цьому листі описаного, спокійно держати, замки закладати, міста і села на тих грунтах людьми осаджувати (заселяти), землі розробляти, будувати, стави і млини поправляти і всіляки пожитки собі там винаходити, установлювати, розмножати і від цього часу всіх і всіляких прибутків, чиншів, платежів, десятин, дяклів, данин і інших належностей, уже як-небудь названих і (також і тих) що потім колись зможуть бути винайдені і названі, з людей і з усіх грунтів названих добр уживати відповідно до границі, визначеної і установленної тим добром комісарами нашими, яких туди для цього з нинішнього сейму зараз призначимо і вишлемо, і до всього цього сам собі прибавляти, розширювати і пожитків примножувати; і будуть мати князь Вишневецький і потомки його цю певну необмежену силу і владу-ці добра чи то порізно, чи всі зразу коли-небудь

кому захочеться віддати, подарувати, проміняти, відписати, заставити і, як захочеться, до свого ліпшого (пожитку) обернути, як спадщиною своєю власною за своєю волею і своїм уподобанням розпоряджатися, і з цих добр юрисдикції, тобто присудові, воєводства київського на рівні з іншою тамтешньою шляхтою підлягти, короні (Польській державі) службу земельну воєнну служити, всілякими свободами користуватися і повинності відповідно до часу і потреби Речі Посполитої на собі нести з усіма громадянами, шляхтою коронною в тому краї однаково на вічні часи. А щоб там міцніше на всі прийдешні часи не порушно князеві Олександрові Вишневецькому і його потомкам тривало, тоді ми цей привілей-данину вічну, рукою власною підписавши, печать нашої величності коронну до нього привісити наказали. Діялося в Варшаві на сеймі вальному ¹ коронному дня вісімнадцятого місяця квітня року від народження Ісуса Христа тисяча п'ятсот дев'яностого, а королювання нашого року третього...

1 Сейм Вальний - загальний сейм.

Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 1.-К.: Рад. шк, 1959- С. 126-127.

УСТАВА НА ВОЛОКИ

(1557 р.)

(Артикул) 19. Робота підданам через вїта має бути замовлена на тиждень з чим і на котрий день люди до роботи прийти мають, а вїт того ж дня людям визначить роботу, і якщо котрийсь чоловік не вийде на роботу, то за перший день прогулу заплатить гріш, а за другий день-барана, а якщо й третій раз прогуляє, або через п'янство не вийде, то бичем на лавці скарати, а дні пропущені відробити; однак, якби з якої причини підданий не міг вийти на роботу, він має через сусіда або через лавника оповістити про те уряд, а уряд визнавши причину заслужну, не має його ніякою за ті провини карати, але іншого дня заставити відробити повинність, яку він пропустив, але не відкуплюватися від роботи нікому. Пустих волок підданам не орати; а якщо котрийсь не вписавшись в реєстр, посміє те вчинити, то збіжжя втратить до нашої стодоли (клуні) і за провину рубель (карбованець) грошей до казни нашої заплатить. А до роботи приступати підданам, як сонце сходить, а зійти (з роботи), як заходить (сонце), а відпочинку тим, що з худобою роблять, перед обідом година, в полудень-година, надвечір-година; а котрі пішо роблять, тим відпочинку в ті ж часи, але по півгодини має бути, а то літом на Великдень відпочивання; а хто рано на роботу не вийде через запізнення, такий другого дня стільки часу, на скільки спізнився, відробити має.

(Артикул) 20. Фільварки хочемо мати, щоб вони скрізь були заведені, причому якнайбільшого розміру, при кожних замках і дворах наших, крім тих, де б ґрунти погані або не родючі були,- такі (ґрунти) наказати людьми осаджувати, зоставивши на уряд у кожному полі по одній волоці, а урядову волоку

огородник із своїм бидлом обробити має, а за це (йому) морг землі на огород, з чого лічби чинити і платити (він) не повинен. Уряд наш гумно під пильним наглядом повинен мати, щоб у нього ні в чому шкоди нам не сталося, а збіжжя, ужаття всякого повинен мати на себе третій сніп, віддавши спочатку десятину і засіявши пашню нашу; а умолоти всякого збіжжя наші ревізори в усіх гумнах при дворах наших мають бути і того доглядати і навчити, щоб скрізь з повним вимолотом і без пилу збіжжя обмолочувалося. А продавання збіжжя гуменного має бути по лічбі прийняте, по чому управитель положить, як продавати; для того і для всіх підданих мають бути бочки торгіві в дворах і гумнах наших, в селах, і на всіх шляхах однакової міри, по чотири корці краковських...

Литовская метрика // Русская Историческая библиотека. - Т. XXX.- Юрьев, 1914.-С. 554-555,

РІШЕННЯ ЛЮБЛІНСЬКОГО СЕЙМУ ПРО ОБ'ЄДНАННЯ ПОЛЬЩІ І ЛИТВИ В ОДНУ ДЕРЖАВУ-РІЧ ПОСПОЛИТУ

(1569 р.)

Ми, Сігізмунд Август, всім узагалі і кожному зокрема, кому відати належить, людям теперешнього часу і майбутніх часів оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сігізмундові, королю польському, і просили його на сеймах і в інших випадках, щоб завершено було те з'єднання або унія Великого князівства Литовського з королівством Польським... Знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого заганяння тут спільний сейм, щоб вирішити і здійснити це діло, щоб уже обов'язково на цьому сеймі було поставлено і закінчено справедливе і ґрунтовне об'єднання і злиття цих держав, так щоб на майбутній час унія не тільки не могла бути перервана і розладнана, а й щоб приносила такі плоди, які б могли дати польському і литовському народові насамперед можливо більший і твердий мир і збереження в цілості, а потім славу і окрасу.

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори духовні і світські і всі інші чини польського і литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після взаємних між ними нарад, додержуючи цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними в братерській любові, і ця унія викладена нами за згодою всіх тих чинів обох народів в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед: Польське королівство і Велике князівство Литовське, згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищезазначених народів одно, нерозрізнюване, неподільне тіло, одно зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання неподільного

народу і майже єдиного, однорідного, нерозрізнуваного і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один - король польський, який згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами поляків і литви буде обиратися в Польщі, а не в іншому місті... Обраний таким чином на польське королівство буде миропомазаний і коронований у Кракові. Що ж до обрання, введення його на стіл Великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подоби.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи не роздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народу. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошуваний до всіх справ, про все знати і радити, згідно з своїм обов'язком. А якби трапилися важливі справи, коли при нас не було б сенаторів, то в силу давнього звичаю буде дано звістку про все як у Польщі, так і в Литву і ніщо ніколи не буде поставлено і вирішено без відома сенаторів обох народів.

Монета

Монета повинна бути одноманітна і однакова по вазі, і пробі, поділу і напису, що ми і наші потомки без загаяння зобов'язані будемо здійснити...

Торгові мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землі і на воді, під якою б назвою вони не були, - наші, сенаторські, шляхетські, духовні; віднині і на вічні часи не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих з будь-яких речей їх власної роботи і кормління, але з тим, про те, щоб вони цим шляхом не сприяли униканню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Дневник Люблинського сейма.-Спб., 1869.- С. 68, 69.

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ 1588 р. ПРО ФЕОДАЛЬНЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ

Хочемо і постановляємо, щоб усі піддані наші, як духовні, так і світські, князі й бояри і вся шляхта, які маєтки свої батьківські, куплені і яким-небудь звичаєм нажиті за прародителів наших славної пам'яті їх милостей королів і великих князів литовських, а також і за нашого щасливого (володіння) держали і володіли, щоб їм такі маєтки вічно від нинішнього часу і в прийдешні часи держати і володіти, і їм самим, і потомкам, тобто їх родові; хоч би і листів, тобто грамот і кріпосних документів ніяких не було, як вище в цій же статті у другій главі, про це досить є описано.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 125-126.

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ 1588 р. ПРО ПОКАРАННЯ ШЛЯХТИЧА ЗА ВБИВСТВО ПРОСТОЇ ЛЮДИНИ І ПОКАРАННЯ СЕЛЯН ЗА ВБИВСТВО ШЛЯХТИЧА

а) ... Естьли бы которой шляхтич напрасно, без вины, человека простого чину, не шляхтича, убил, а был бы на горячей крови пойман, и естьли жалобная сторона при том убитом сам с шестыма свидетели, с добрыми людьми й ничим не уличеными, потом присягнет, а меж теми свидетельми были б два шляхтичи, й тут же бы присягнули, тогда тово шляхтича убойцу горлом карать; а естьли бы у жалобщика шляхтичев на свидетельство не было, тогда, как простого чину с трема свидетели жалобник присягнет, й шляхтичь только головщину платить повинен будет. А естьли ж бы шляхтичь сказал, что убил ненарочным делом, за почином убитого, боронясь от него, й будет тот шляхтичь на том присягнет сам - третей з двема шляхтичи или и не с шляхтичи, только з добрыми людьми, тогда от горла и от головщины волен бывает...

Литовский статут в Московском переводе-редакции. - Юрьев, 1916.- Ст. XII, гл. 1.-С. 347-348.

б) К тому уставляем: естьли бы простого чину люди наши государские, или княжецкие, или боярские, или чье ни будь, мещане тяглые или какие ни будь крестьяне, убили б шляхтича или шляхтянку, й то бы на них по суду й сыску убойство объявилось, й на кольких истец ни станет бити челом, всех тех горлом карать, двух или трех, а больши трех за одного шляхтича не казнить - а то убойство естьли бы учинилося где в домашней драке, и но за одного шляхтича или шляхтянку двух или трех казнить. А естьли б где нарочно насильство наехали на дом шляхетский разбоем й какое бы убойство учинилося, тогда всех тех, на которых истец учнет искать горлом карать. А естьли ж бы тож простого чину люди шляхтича или шляхтянку ранили или били, и такому руку отсечь; а естьли б руку или ногу или какой ни будь состав отсекли прочь, и за то такова горлом карать.

Литовский статут в московском переводе-редакции. -Ст. XI, гл. 36.--С. ,328.

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ 1588 р. ПРО КАРУ ЗА ПІДПАЛИ ПАНСЬКИХ ДВОРІВ І НАПАДИ НА ПАНІВ

а) Естьли бы хто нарочно, злим умышлением зажег город или посад, или двор наш государский, или город й двор княженецкий, панский й шляхетский и того бы зажигальщика тут же тот час поймано, или бы и после сыскано то впрямь, што он зажег, тогды такова по суду й по сыску самого огнем зажечь, а чий дом й животы погорели, и то заплатит из его животов, естьли которые будут.

б) Где бы подданные наши государские мещане или волостные люди, или княженецкие, или боярские слуги й подданные сиреч крестьяне, шляхтича или кого ни будь на дороге разбили и на том бы разбое с поличным изыманы, и их весть до уряду нашего градского а уряду послать возного с листом своим за вислою печатью, и, чьи будут люди или крестьяне на разбое изыманы, чтобы те бояре или их прикащики, или наши государские урядники на строк к суду приехали; а будет ли не приедут, и уряд наш сам будет того пойманого судить по сему нашему статуту. А естьли тех разбойников тот час на разбое с поличным изымать не могли, на тех о управе бити челом й судом искать у панов их, чьи они будут... А простого чину людей в разбойном деле судить, где на смерть убойство учиниться, тем обычаем, как и в татебном деле простых людей... А где бы на разбое убойство учинилося там жалобник близший будет к присяге о голову и о разбой и о убытки, а коли еще сверх тово сторонним людем и на уряде являл и записал,- шляхтич сам-один, а простого чину сам-третий присягнуть может. И таких на кого присягнут, горлом карать, а за головщину и убытки все изыменя виноватого заплатит.

Литовский статут в московском переводе-редакции. - Ст. XI, гл, 15.- С.311;ст.XI,гл.29.-С.323,324.

КУРУКІВСЬКА УГОДА МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ І ЗАПОРОЗЬКИМИ КОЗАКАМИ

(1625 р. 27 жовтня) (текст угоди написаний польським командуванням)

...Найбільше і найсерйозніше непокоїли Річ Посполиту морські походи козаків, які вони робили всупереч забороні уряду, а також їх свавільства, які вони чинили в містах. Злочини ці зазнали належної кари від зброї коронного війська. Тим, які через щастя і з волі божої unikнули страти коронного війська. Тим, які через щастя і з волі божої unikнули страти і зберегли життя, обіцяючи надалі віддати його на службу Речі Посполитій, ми іменем його королівської милості і

Речі Посполитої оголошуємо прощення; всі вони, як ті, що лишаються на службі його королівської милості, так і ті, які по волі й.к.м. повернуться в свої домівки, не мусять нести ніякої відповідальності з умовою, що вони виявлятимуть до начальників належну пошану і покору, не будуть втручатися в розпорядження судової і адміністративної влади і захоплювати доходи.

Ми вважаємо справедливим, щоб військо запорозьке, яке складається з підданих й.к.м. мало голову або старшого, за прикладом давніх років, призначеного королем або гетьманами коронними¹ з відома його королівської милості. Тому на основі повноваження, даного від й.к.м. і Речі Посполитої, й.м. пан воєвода сендомірський, гетьман польний коронний, з відома всіх нас затвердив старшим обраного козаками пана Михайла Дорошенка².

І надалі козаки повинні будуть коритися виключно тому старшому, якого самі вони оберуть, але який буде затверджений королем його милістю або його наслідниками, польськими королями. На подання коронних гетьманів...

Через те, що король його милість бажає для кращого порядку знати число козаків, щоб мати змогу заохотити більш заслужених до успішної служби Речі Посполитій, то він доручив скласти правильний список війська запорозького з зазначенням числа козаків, які проживають у кожному місті й.к.м. А що перепис цей зручніше зробити на місці, ніж тут, то ми призначаємо строк з 6 листопада по 18 грудня нового стилю поточного року. Протягом цих 6 тижнів козаки мусять скласти правильні реєстри, які не перевищують 6 тисяч з зазначенням скільки їх живе в кожному старостві. Реєстри ці мусять бути подані або й.м. коронному гетьманові, або панам комісарам, для цього призначеним. Далі списки будуть передані в коронний скарб, а звідти копії будуть повідомлені цим старостам...

Для війська запорозького ми призначаємо платню на рік 60000 злотих польських, які вони будуть одержувати в місті й.к.м. Києві в день св. Іллі за руським календарем. Крім того, бажаючи, щоб урядові особи ретельніше виконували свої обов'язки на службі й.к.м. і Речі Посполитої, ми призначаємо такі оклади для старшини: старшому над усім військом 500 злотих на рік, обозному 100 злотих, двом осавулам по 150 злотих, 6 полковим осавулам по 50 злотих, шести полковникам по 100 злотих, шестидесяти сотникам по 50 злотих, судді військовому - 100 злотих.

З числа 6000 козаків 1000 або більше, на розсуд коронного гетьмана і з відома їхнього старшого залежно від умов часу, мусять перебувати на Низу за порогами і там виконувати свою службу: подавати відомості про дії ворогів, не допускати їх до лереправ і взагалі захищати ті місця. Решта, живучи по волостях, мусять йти в похід з наказу коронних гетьманів на допомогу регулярному війську або туди, куди треба буде, утримуючись у дорозі від утискання жителів.

1 С.Конєцпольський.

2 Михайло Дорошенко був гетьманом реєстрових козаків у 1625-1628 рр.

Історія України в документах і матеріалах. -Т. 3.-С. 62, 63.

УРИВОК ІЗ ЗАПИСКИ ШЛЯХТИЧА Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПРО ПОХІД ПОВСТАЛИХ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН І КОЗАКІВ ПІД ПРОВОДОМ С. НАЛИВАЙКА В БІЛОРУСІЮ

(1595-1596 рр.)

У тому 1595 році козак Наливайко, зібравши військо козаків перш за все об'явився був на Поділлі, у Волохах, вдерся був і в Турецькі землі, потім, повертаючись до Польщі, сплюндрував маєтки пана Калиновського, мстячись за те, що колись, ще, здається, батьком Калиновського, повішано було його, Наливайкового, батька. Цим уже розлючений ішов він до Луцька, в час ярмарку, де біскуп, із знатнішою шляхтою виїхавши, умовляв його і мирив його з містом, а також купці, зібравши кілька тисяч злотих, і все ж не обійшлося без збитків і шкод; звідти ще більш розлючений подався він на Полісся, аж до Петриковичів, так уже свавільно все чинячи і навколо посилаючи, подарунки йому давали наказуючи, і давали; тільки із Слуцька затримано було, і швидко ж він ускочив у Слуцьк листопада 6 дня і був там немало.. Для того послав був Наливайко полковника Мартинка (котрим дуже дорожив, бо був він чоловік серця великого) до Копиля з п'ятистами козаків, який випадково там натрапив на гайдуків пана воєводи віденського, які, скочивши до млина і до спуску під мостом, обороняли прохід до міста і так справно козаків настріляли і Мартинка вбили, що сила їх (козаків) на плацу (загинула), а взявши назад відступивши, по дорозі в хворостах залишилися, а інші, будучи пораненими, в огонь скакали і згоріли, бо стайню дворову, що коло того млинка була, були запалили, так що дуже мало їх до Слуцька вернулося. Наливайко, стривожений цим нещастям і розуміючи, що зібрані з Клецка панове мали напасти на нього у Слуцьку, зараз після того, як тих у Копилі було 25 листопада розбито, він на третій день, листопада 27 вечором вибравшись із Слуцька, до Омговичів знову на Полісся вибрався і потім грудня 13 здобув силою Могилів, місто й замок, стустошив, зруйнував, спалив... Наливайко ходив потім понад річкою Дніпром униз, але потім, кинувшись із Рогачова за якимись справами, заскакував знову до Петрикевичів... з Петрикевичів бувши в Турові і в Городку більше подався до Висоцька і на Волинь. Лобода також, повернувшись від Шацька, йшов туди ж Київщиною до Наливайка.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 168-169.

ВІДПИСКА ПУТИВЛЬСЬКИХ ВОЄВОД У МОСКВУ ПРО СЕЛЯНСЬКО-КОЗАЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА УКРАЇНІ в 1630 р.

Нинішнього, государ, 1630 року, серпня в 4 день приїхав у Путивль з Литовської землі, з Києва, путивлець, боярський син Григорій Гладкий, і в розпитуванні він нам, холопам твоїм, сказав, що нинішнього государ 138¹ року, перед днем вознесення, послали його Григорія... в Київ до митрополита київського Йова Борецького і до брата його Андрія Борецького, і коли він Григорій, з Путивля поїхав у Київ, то гетьман Конєцпольський з польськими людьми перейшов на цей бік Дніпра раніше, ніж вони, і став обозом під Переяславом, і йому, Григорієві, через польських людей проїхати в Київ до митрополита було в той час неможливо і він, Григорій, з митрополитовим братом Андрієм проїхали до черкасів у Переяслав до гетьмана і до всього війська запорізького. І сиділи вони в Переяславі, з черкасцями, в облозі від польських людей три тижні, і в польських, каже, государ, людей з черкасами протягом цих трьох тижнів було багато боїв, і в тих боях черкаси повбивали поляків, і в останьому, государ, бою черкаси гетьмана Конєцпольського в обозі наряд взяли, і багатьох поляків в обозі побили і переправу по Дніпру відняли, і пороми на переправах попалили. І після цього бою гетьман Конєцпольський з черкасами помирився....

...І, помирившись, каже, з черкасами, він, гетьман Конєцпольський, вибрав їм із них же, каже, з черкас, нового гетьмана, ка-нівця Тимоху Орандаренка і пішов у Польщу... А було, каже, государ, з ним, з гетьманом, польських і німецьких людей і черкас ліпших людей, які від черкас пристали до них, до поляків,-вісім тисяч, а черкас, каже, в зборі проти нього, гетьмана, було тридцять сім тисяч.
¹1630 р.

Хрестоматія з історії Української РСР. - Т. 1.- С. 208-209.

З ПІСЛЯСЛОВА ДО ЛЬВІВСЬКОГО ВИДАННЯ "АПОСТОЛА", НАДРУКОВАННОГО ІВАНОМ ФЕДОРОВИМ, В ЯКОМУ ГОВОРИТЬСЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ДРУКУВАННЯ КНИГ У ЛЬВОВІ

(1574 р.)

...І коли ми подорожували, великі скорботи й несщастя зустріли мене, не тільки з причини того, що дорога була тривала, але й тому, що люди хворіли чумою і в дорозі моїй це заважало мені, і просто сказати, все лихе і найгірше згіршого супроводило мене. Отже, з ласки божої до богоспасеного міста, що називається Львів прийшов і все, що в дорозі мені траплялося, ні в що поставив, щоб тільки до Христа ближчим стати. Все, про що я розповів, подібне до сновидінь і тіні, все воно минає, як дим на повітрі, і добре, і не добре розходиться. Як апостол хвалиться в скорботах, тому що скорботи погоджують терпіння, а терпіння-надію, надія ж не посоромить тому, що любов божа запалилась у серці моєму духом святим, даним мені.

І розміркувавши, я втихомирився. І коли я поселився в славнозвістному місті Львові і став ходити по слідах, протоптаних одним богообраним мужем, я почав собі проказувати таку молитву...

І помолившись, я почав присвячене богові діло своє до налагодження наvertати, щоб боговдохновенні догмати поширювати. І пообходив багатих і благородних серед мирян, помочі просячи від них, і падав на коліна перед ними, і припадав лицем до землі, і сльозами своїми, які серце моє викликало, ноги їх обмивав, і це не раз, і не два, але багато разів робив я.

І просив священника, щоб він у церкві всіх голосно оповістив про це. І не випросив я нічого благаючими словами, не вимолив своїми слізними риданнями, не виклопотав ніякого пожертвування з допомогою священників. І заплакав я гіркими сльозами, що не знайшов ні любителі, ні помічника не тільки серед руського народу (львівських українців), але й серед греків (що проживали у Львові).

Але знайшовся дехто з нижчого духовенства і з простих мирян, що подали мені допомогу. Не думаю, щоб вони це зробили від надлишків своїх, скоріше, мабуть, як та убога вдовиця, що два останні гроші свої пожертвувала. Всім же, що на цьому світі перебувають, вони повернуться до них, а в майбутньому посмертному житті від багатодавця бога сторицею відплатиться.

...А почалася книга, названа "Апостол", друкуватися в богом береженому місті Львові, в якій діяння апостольські, і послання соборні, і послання святого апостола Павла після втілення господа бога нашого Ісуса Христа (після народження І. Х.) року 1573, лютого в 25 день, і завершилася (друкуванням) року 74-го того, того ж місяця в 15 день. Просимо ж вас, всі раби благословенного бога нашого, любов'ю духа господа нашого Ісуса Христа, що віддав себе (на розп'яття) за наші гріхи. Якщо доведеться кому-небудь (із вас) (коли-небудь) у цю корисну для душі апостольську книгу заглянути, то перш за все першопричині всього доброго, що є на світі,- творцеві життя нашого богові подяку хай складе, а також його милості панові Григорієві Олександровичу Ходкевичу, вічної пам'яті і поселення та сукупного життя з святими рівнопрестольними, що від віку догодили богові, одержати хай просить. А потім синам його милому Великого князівства Литовського, старості могилівському, а також його милості панові Олександрові Григоровичу Ходкевичу, старості городенському, державцеві мінському, хай просить спасіння душі і багаторічного здоров'я. Тому що вони спричинилися до такої користі.

А для нас же непотрібних, що дерзнули почати (видання книги "Апостол"), прощення і позбавлення гріхів хай просить. Хай же і ви благословіння і прощення гріхів сподобитеся і як щось з огріхами (з помилками) знайдете (в цій книзі), то ради бога виправляйте, благословіть (нашу працю), а не проклинайте, бо ж це писав не дух святий і не ангел, але рука грішна і тлінна, як і інші

непокарані.

Видрукував я цю корисну для душі книгу "Апостол" в славнозвісному місті Львові на славу всемогутньої і живоначальної трійці отця і сина і святого духа, амінь.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 174-175.

СТАТУТ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА. З ЛИСТА АНТІОХІЙСЬКОГО ПАТРІАРХА ІОАКИМА

(1586 рік. Січень)

Сие благоугодное законное братство вышеписанное и нижей реченные обычая повинни так держати:

1. Сошедшися на день уреченный в дом выбранный, любовию и тихостию, друга друга честию болша себе творяще, промышляюще добрая пред богом и человеки: "Аще бо кто о своих не промишляе, веры отвергся и неверного горши есть".
2. А мають ся сходити за обсыланием знамене братского четыре недели, или як потреба и час приличится, и повинен каждый брат в чотыри недели полгроша дати до скринки братской.
3. А кто бы хотел вступить в сие братство, или мещанин, или шляхтич, или предмещанин, или посполитых людей всеякого стану, як тутешний, так сторонний,- маеть дати вступного грошей шесть.
4. А который бы брат мешкане мел далекее от сего братства, тогда в рок по шести грошей мает давати до скринки братской.
5. А братя сполне каждого року мают вибирати з межи себе старших четыре браты, поручаючи им все старейшинство церковного братства.
12. Сходячися до сего братства, в справах упорожнившися, книги законные почитати и друг другу спослушанием вещати.
18. Которий бы брат яковую справу мел, а не умел би своей речи справити, волно ему взяти двох братов на пораду и на помочь.
19. Вшеякая справа братская не маеть быти виношена далее от порога дому братского. А на кого бы досведьчено двема, маеть быти каран: сяденьем и безменом воску.
20. А кто бы гордел церковним братским судом, як преслушник церкви судится.

А если ся того не каеть до четвертой недели, то як поганец и явно грешник от церкви да отлучится, по христову евангелию. И священник маеть его в церкви перед всеми обличити и от церкви отлучити.

22. А если, з допущення божия, будеть на брата яковый упадок или немочь, а немел бы достатку мають ему брата помагати братскими пенязьми и в немочи презирати.

23. А которому бы брату помагали в напастех, в бедах позычаючи ему пенязей, не мають от них лихвити; а позычати мають не на закованя смотречи, а не тым, который хотять быти богатшии, але который большии недостатки терпят з допущення божего.

Памятники Киевской комиссии для разбора древних актов. - К., 1898 - С. 5-6.

ЛИСТ БРАТЧИКІВ МІСТА ВІЛЬНО ЛЬВІВСЬКОМУ БРАТСТВУ ПРО КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ НИМИ

(1588 р.)

Прислали ви нам початок, зразок святого писання граматичного мов грецької і слов'янської¹, повчаючи нас, щоб ми прийняли з благородумністю, щоб і інші (книги львівського братства) достойні були (одержати), як сказано в євангелії. Розглянувши ж їх уважно, просимо опасителя нашого, щоб він, яку вже почав, таку нехай і докінчить у вас благодать оцю. Якщо ж він, сподобить вас благодарственный і спасительний початок цей завершити, просимо вас, хай залишок благодаті їх буде і в нас з залишком. Простіше кажучи, сто або двісті книг пошліть нам, вистувивши за них відповідну ціну; а ми з подякою вашій любові вказану (ціну) вам перешлемо. При книгах і дяка (вчителя) або навіть двох, що зможуть достойно роз'яснити і інших навчити, просимо пошліть, яким тут життя і всякий достаток для задоволення тілесних потреб буде достойний. Про це і про інше просимо, тому що у вас всього багато - і в вірі, і в слові, і в розумі, і в усякому старанні й любові до нас,- хай і в цій добродійності багатими будете, щоб у всьому була рівність, як є писано: "Чого багато-не примножив, чого мало - не зменшив". А щоб ми стали одностайними і благопотрібними одних одним, посилаємо вашому братолюбству тридцять книг порядків, тобто чину братства нашого, з яких одну, просимо, прочитайте перед усією братією. І ще книгу "Маргарит", в якій є і про вірменську ересь, посилаємо вашій благородумності, яку прийміть любовно.

1 Мається на увазі видана Львівським братством граматики грецької і слов'янської мов, відома під назвою граматики "Адельфотес", тобто братської.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 176-177.

З КНИГИ "ПЕРЕСТОРОГА"

(початок XVII ст.)

...Были великие ревнители, иж много з великим коштом церквей й монастырей намуrowали й маетностями опатрили¹, золотом, сребром, перлами й дорогими каменями церкви приоздобили, книг великое множество языком славенским нанесли: леч² того, што было напотребнейшее, школ посполитных не фундовали. За чим, за летами, оная грубость поганьская й прироженье влекущее намарность сего света так поразило, же потомкове оних побожных и благочестивых самодержицов, княжат русских, света сего красотаи уведены, а науками не выучены, впали в великое лакомство около панованья и великую хтивость взяли, и разделились; едины тут зостали, а другие у полных краях панства осели (и ты дольшей у своем панстве трвали); и як себе очи лупали о панства, один у другого видираючи, а на помочь противко себе суседов пограничных приводячи, яко венгров, поляков и литву, великое кровопролитне межи собою чинили. Зачим оные помочники победивши супостатов, их потом й самих побеждали, й панство руское³ в руки их приходило; а за тым церкви божииз их окрасами на луп приходили; золото, серебро и оное дорогое каменье и книги забрано, яко то на око обачиш; у самом Кракове коронном и в костелах римских полно того: книг словенских великими склепами знайдеш замкнених, которых на свет не выпустят; также есть и во Львове у мнихов доминиканов склеп великий книг наших словенских учителских, до купы знесеных по збуренью и осягненню панства Руского. И так то велми много зашкодило панству Рускому, же не могли школ и наук посполитых расширять, и оных не фундовано: боколи бы были науки мели, тогда би за неведомостию своею не пршли до таковыя погибели.

Читаючи кроники польские, знайдеш о том достаточно, як поляци руские панства пообседали, поприятелявшись з ними, и, царские цурки свое за русинов давши, через них свое обычае оздобные и науку укоренили так, иж Русь посполитовавшись з ними, позавидели их обычаем, их мове и наукам, и, не маючи своих наук, у науки римские свое дети давати почали: которые з науками и веры их навыкли, и так по малу-малу науками своими все панство Руское до веры римской привели, иж потомкове княжат русских з веры православной на римскую выкрестилися, и назвиська и имена себе поотменяли, яко бы николи не знали быти потомками благочестивых прародителей своих.

1 Наділили.

2 Але.

3 Під цією назвою автор має на увазі Україну.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 231-232.

ОРДИНАЦІЯ 1638 р. ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО, ЗАВЕДЕНА ПОЛЬСЬКИМ УРЯДОМ

Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державами є знайти такі способи, з яких наші вірнопіддані завжди переконувалися б у нашій королівській власті, але оскільки козацька сваволя так розгнуздалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська і битися з козаками, і з благословіння бога, як володаря всіх воєн розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Речі Посполитої,- тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер в наслідок заколотів утрачених і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в хлопів. Реєстровим же козакам, число яких Річ Посполита визначила на своїй службі тільки 6000 і які смиїрились перед нами і Річчю Посполитою, ми встановлюємо таку військову організацію, згідно з постановою цього сейму.

На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, за рекомендацією гетьманів, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, в лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, була б справедлива до вбогих людей і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита...

Цьому комісарові мусять коритися осавули, полковники, сотники, як і все військо. Всі вони, також полковники з комісаром, мусять залежати від гетьмана, більше того: і осавулами мусять бути шляхтичі, досвідчені в лицарському ремеслі, випробуваної доблесті і віри. Сотники і отамани можуть обиратися з самих козаків, добре заслужених перед нами і Річчю Посполитою, і людей лицарських. Резиденція комісара мусить бути в Трахтемирові, як у центральному пункті. Полковники мусять перебувати кожний при своєму полку, причому не відлучатися з своїх місць, хіба на законній підставі і то з відома коронного гетьмана.

Полки з своїми полковниками повинні ходити по черзі на Запорожжя для охорони тих місць і щоб перешкодити татарським переходам через Дніпро. Треба невпинно стежити, щоб козацька вольниця не ховалась на островах і звідти не чинила б походів на море. Разом з тим жоден козак не повинен наважуватись ходити на Запорожжя без паспорта комісара: опійманий комендантом козацьким, він підлягає смертній карі.

При виході українського війська в поле повинен також одночасно виходити і комісар з двома полками за межі волості, особливо коли немає виняткової небезпеки, і там, розташувавшись коло Чорного шляху, чинити опір татарським роз'їздам. В разі великої небезпеки він мусить з'єднати все військо і піти з ним

туди, куди направить його гетьманський наказ...

Призначаємо також іменем нашим і Речі Посполитої комісарів для визначення осідлості козаків, якою повинні користуватися козаки на вічні часи з тим, щоб не було щорічних приписок на шкоду Речі Посполитої і зменшення доходів з наших маєтків.

Козаки реєстрові ніким не повинні бути обтяжені як щодо земель, так і особисто.

Історія України в документах і матеріалах. -Т. 3.-С. 96-98.

ПОВІДОМЛЕННЯ МИХАЙЛА ЛИТВИНА ПРО РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ У КИЄВІ В СЕРЕДИНІ XVI ст.

(М. Литвин-дипломат литовського великокнязівського двору)

Київ дуже багатий на іноземні товари, бо нема шляху більш звичного, як давня, давно прокладена і добре відома дорога, що веде з чорноморського порту, міста Кафи, через ворота Таврики, на Таванську переправу¹ на Дніпрі, а звідти степом у Київ; цією дорогою відправляють з Азії, Персії, Індії, Аравії і Сирії на північ у Московію, Псков, Новгород, Швецію і Данію всі східні товари, а саме: дорогі камені, шовк і шовкові тканини, ладан, пахощі, шафран, перець і інші прянощі. Цією дорогою часто ідуть іноземні купці: вони створюють загони, іноді в тисячу осіб, які називаються караванами, і супроводять обози, що складаються з численних навантажених возів і нав'ючених верблюдів. Раніше такі каравани платили значне мито предкам вашої величності при переправі через Борисфен у Тавані; там і до цього часу збереглась у цілості кам'яна будівля із склепіннями, яку і наші, і татари, і греки називають Вітовтовою банею², і розповідають, що в ній жив колись митник Великого князівства Литовського, що збирав мито; якщо ж хто-небудь не сплачував мита або спійманий був на перелюбстві, того карали в Києві конфіскацією всього майна: закон цей, що називається осьмничеством³, був прийнятий для приборкання сарацинської похитливості⁴ і додержувався протягом багатьох століть, але в останій час почав забуватися.

Якщо ж купці, уникаючи двох переправ через Борисфен і не бажаючи платити мито вашій величності, залишають стару дорогу, що пролягає через володіння нашої величності, і від Таврійських воріт повертають униз, а потім направляються по непрохідних степах у Московію через Путівль або повертаються цим шляхом, то часто трапляється, що їх грабують розбійники, що тиняються в тих місцях.

При проході каравану значні прибутки здобувають київські жителі: воєводи, митники, купці, міняйли, човнярі, візники, трактирники і шинкарі, і ця

обставина не викликала нічийх скарг, ні з боку москвичів, ні з боку турків, ні з боку татар. Кияни користуються вигодами караванів і в тих випадках, коли ці останні, проходячи зимою через степи, збиваються з дороги і гинуть під сніговими заметами.

В непоказних київських хатах зустрічається не тільки достаток, але навіть величезна кількість плодів, овочів, меду, м'яса, риби; зверх того, внаслідок вищезазначених причин, вони так переповнені дорогими шовковими одягами, дорогоцінними каменями, соболиними та іншими хутрами, а також прянощами, що мені самому доводилося бачити шовк, який обходився дешевше, ніж льон у Вільні, і перець, дешевший за сіль.

1 Тавань-острів у нижній течії Дніпра.

2 Вітовтова баня - оборонне укріплення на правому березі Дніпра, в якому містилась литовська митниця і стояло військо, що охороняло переправу.

3 Збирання митних платежів у Києві з товарів купців, що прибули з інших країн. Осьмник також стежив за порядком на міських торгах.

4 Надмірна похитливість.

Хрестоматія з історії Української РСР. -Т. 1.-С. 146-147.

ПРО ТЕ, ЯКИМИ РЕМЕСЛАМИ ЗАЙМАЮТЬСЯ КОЗАКИ

Оповівши про доблесть козаків, доречно буде сказати про їхні звичаї і заняття. Майте на увазі, що серед цих козаків взагалі трапляються знавці усіх ремесел, необхідних людині: теслі для будівництва жител і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці та інші. Вони дуже добре виготовляють селітру, якої вельми багато на цих землях, і роблять з неї чудовий гарматний порох. Їхні жінки прядуть льон і вовну, роблять з них полотно і тканини для щоденного вжитку. Всі вони добре вміють обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб, готувати всілякі м'ясні страви, варити пиво, хмільний мед, брагу, оковиту тощо... Нема серед них жодного, незалежно від віку, статі чи становища, хто б не хотів перевершити свого товариша у вмінні пити й гуляти. Нема також серед християнських народів подібного народу, який так мало дбає про завтрашній день.

А взагалі, слід визначити, що всі вони розуміються на багатьох ремеслах, хоча одні вправніші в якомусь фаху, ніж інші; трапляються і такі, що мають більш обширні знання ніж загалом...

Козаки належать до грецької віри, яку називають руською; дуже шанобливо

дотримуються релігійних свят і постів, на які в них припадає 8-9 місяців на рік і під час котрих вони не вживають м'ясних страв... Вони кмітливі і проникливі, дотепні і надзвичайні щедрі, не побиваються за великим багатством, зате дуже люблять свободу, без якої не уявляють собі життя. Задля цього так часто бунтують та повстають проти шляхтичів, бачачи, що їх у чомусь утискають... Вони добре загартовані, і легко переносять спеку й холод, спрагу й голод, невтомні в битвах, відважні, сміливі, чи, радше одчайдушні, власним життям не дорожать. Найбільш уміло й майстерно вони б'ються в таборі, під захистом возів (козаки дуже вправно стріляють із рушниць, своєї головної зброї), захищаючи кожний клаптик землі; вміють також воювати на морі, але в сідлі тримаються не найкращим чином.

Боплан Г. Л. де. Опис України. Меріме П. Українські козаки. Богдан Хмельницький.- Львів: Каменяр, 1990- С. 25-27.

ПРО КОЗАКІВ

Ось як вони вибирають кошового отамана. Скликавши усіх старих шановних полковників і старших козаків, які мають у них авторитет, кожен з них віддає голос за того, кого вважає найбільш відповідним, і той вибирається більшістю голосів. Якщо ж той, кого обрали, не погоджується добровільно, пояснюючи свою відмову невмінням, браком досвіду чи похилим віком, ніщо йому не допомагає... називають свого отамана, їхньою мовою гетьманом. Влада його абсолютна, він має право стинати голови і карати на полію тих, хто провинився. Гетьмани дуже строгі, але нічого не чинять без військової ради...

Коли козаки задумують свій морський похід, то не мають дозволу від короля, але дістають його від свого гетьмана і скликають військову раду. На ній вибирають наказного гетьмана, який має очолити їхній похід; робиться це так само, як під час вибору гетьмана, однак похідний отаман вибирається тільки на певний час. Далі вони рушають до Військової Скарбниці, яка є місцем їхнього збору. Там будують човни близько 60 стіп завдовжки, 10 чи 12 завширшки і 12 завглибшки. Ті човни не мають корми, зводяться із стовбура човнового дерева-верби або липи-завдовжки 45 стіп. Боки обрамовуються і доповнюються дошками 10- 12 стіп завдовжки і на одну стопу завширшки. Вони скріплюють їх дерев'яними цвяхами, настелюючи один ряд на другий, так, як це робиться у звичайних річкових човнах... Звичайно, на їхньому човні є десять-п'ятнадцять пар весел з кожного боку, і пливуть ті човни швидше, ніж турецькі веслові галери. На човнах також ставлять щоглу, на яку напинають доволі незграбне вітрило, котре розпускають лише в гарну погоду, а при сильному вітрі воліють веслувати... Кожен козак озброєний двома рушницями, шаблею. А на кожному човні є також чотири-шість фальконетів, необхідна для походу живність. Одягнені козаки в сорочки і шаровари, ще мають змінний одяг із благенькою свитою та шапку; беруть шість фунтів пороху, достатню кількість свинцю, ядра для своїх гармат. У кожного є компас... Турки, звичайно, попереджені про

похід і тримають у гирлі Дніпра наготові калька галер, щоб не дати козакам вийти з лиману. Але хитрі козаки виходять темної ночі, коли має з'явитися на небі місяць-молодик, і переховуються в очереті за три-чотири милі від гирла Дніпра, куди не заходять турецькі галери. Турки ще чекають їх біля гирла, але завжди залишаються обдуреними...

Боплан Г. Л. де. Опис України. Меріме П. Українські козаки. Богдан Хмельницький.-С. 66-70.

